

НОВЫЯ ТЭНДЭНЦЫ І РАЗВІЦЦІ ЭЛЕКТРОННЫХ БІБЛІЯТЭК

Развіццё электронных бібліятэк (ЭБ) – адна з адметных тэндэнцый інфармацыйнага грамадства. Гэтая тэма вельмі папулярная ў сусветнай бібліятэчна-інфармацыйнай дзейнасці і бібліятэказнаўстве. Стварэнне ЭБ разглядаецца як адзін з асноўных накірункаў сучаснага развіцця бібліятэчнай справы. Разам з тым, само паняцце “электронная бібліятэка” да гэтага часу яшчэ да канца не аформілася і не з’яўляецца ўстойлівым. Не ставячы перад сабой мэту падрабязнага аналізу тэрміналагічнай праблемы ЭБ (гэтаму прысвечана вялікая колькасць публікацый як у айчынных, так і замежных выданнях), толькі падкрэслім, што на конт ЭБ існуюць два асноўных меркаванні: 1) вызначэнне ЭБ праз стварэнне неабходнага электроннага інфармацыйнага рэсурса (ЭІР) і 2) як забеспячэнне доступу да аддаленых інфармацыйных рэсурсаў. Гэтыя меркаванні не з’яўляюцца супрацьлеглымі. Усё залежыць ад асаблівасцей і спосабаў стварэння ЭБ у канкрэтнай бібліятэцы.

Пад электроннай бібліятэкай будзем разумець тэлекамунацыйную бібліятэчна-інфармацыйную сістэму, якая дазваляе збіраць, ствараць, захоўваць і эфектыўна выкарыстоўваць разнастайныя ЭІР (калекцыі электронных дакументаў: поўнатэкставых, графічных, мультымедычных, гібрыдных і інш.; першасных і другасных), якія павінны быць даступнымі ў зручным для карыстальніка выглядзе праз лакальныя, карпаратыўныя і глабальныя камп’ютарныя сеткі. ЭБ аблягчаюць і робяць камфортным доступ да ЭІР уласнай ці знешняй генерацыі. Усе астатнія тэрміналагічныя вытанчанасці – “лічбавыя бібліятэкі”, “віртуальныя бібліятэкі” – з’яўляюцца не больш, чым метафарай.

Некаторыя спецыялісты змешваюць паняцці “электронная інфармацыя”, “электронны рэсурс” і “электронная бібліятэка”, палюхаюць перспектывамi знікнення звычайных бібліятэк і іх немінуемай замены электроннымі. Гэта тлумачыцца хуткім нарастаннем электронных рэсурсаў, да якіх не ўсе бібліятэкі аказаліся падрыхтаванымі. Пры гэтым, у баку, як правіла, застаюцца значныя праблемы, якія звязаны з правамі ўласнасці, інтэрнэт-тэхналогіямі і даступнасці ЭБ для карыстальнікаў.

Электронныя бібліятэкі часта неабгрунтавана абагульняюцца з паняццем ўсяго інтэрнэта. Інфармацыйныя рэсурсы інтэрнэта, як вядома, адрозніваюцца хаатычнасцю, неарганізаванасцю, бязадраснасцю. ЭБ, наадварот, вынік спецыяльна адабранай і ўпарадкаванай інфармацыі, якая адпавядае інфармацыйным

патрэбнасцям пэўных карыстальнікаў. У той жа час ЭБ – частка сеткавага рэсурса, які можа быць размешчаны ў інтэрнэце, але можа быць і не размешчаны (выкарыстоўвацца лакальна). Інтэрнэт з’яўляецца сродкам выкарыстання спецыяльна створаных ЭБ.

ЭБ, як і традыцыйныя бібліятэкі, можна класіфікаваць па самых розных асавананням дзялення: па прызначэнні, галіновай прыналежнасці; відах дакументаў, якія яны ўтрымліваюць; маштабнасці доступу да іх і г.д. Разам з тым, ЭБ часцей за ўсё падраздзяляюць на дзве асноўныя групы: 1) статычныя (off-line), якія прадстаўляюць сабой, ў асноўным, сукупнасць CD-ROM і 2) дынамічныя (on-line), даступныя на адлегласці праз інтэрнэт.

Камплектаванне першых мала чым адрозніваецца ад камплектавання бібліятэк друкаванымі выданнямі. У дынамічных ЭБ могуць быць размешчаны толькі электронныя выданні (e-only), якія не сканіраваліся з папяровага дакументу. Анлайнвыя выданні могуць у любы час знікнуць з сервера, змяніць свой выгляд і г.д. Каб не згубіць іх многія дзяржавы свету (Нарвегія, Канада, Польша і інш.) ужо ўвялі ў дзеянне закон аб абавязковым экзэмпляры электронных дакументаў для буйнейшых бібліятэк сваіх краін. Гэта неабходна ўлічыць і пры распрацоўцы закону Рэспублікі Беларусь “Аб абавязковым экзэмпляры”.

Важнай праблемай з’яўляецца архіўнае захаванне электронных дакументаў. Карысным у гэтым плане з’яўляецца вопыт еўрапейскіх краін, якія ў свае нацыянальныя дэпазітарыі ўключаюць і электронныя дакументы.

Развіццё ЭБ у эканамічна развітых дзяржавах свету ў апошні час, па сведчанні вядомых спецыялістаў (3), некалькі замарудзілася. У першую чаргу, гэта датычыцца выкарыстання электроннай дастаўкі дакументаў, як аднаго з неабходных сродкаў функцыянавання ЭБ. Бібліятэкі ЗША і Заходняй Еўропы не абсалютызуюць гэты зручны від паслугі і, нават, стрымліваюць яго развіццё ці ўвогуле адказваюцца ад яго. Прычына заключаецца ў прэтэнзіях шматлікіх аўтараў і выдаўцоў, якія звязаны з парушэннем іх правоў уласнасці на пэўны інфармацыйны прадукт. Электронная адпраўка поўнатэкставай копіі, нават артыкула, па заходніх патрабаваннях капірайта можа трактавацца як парушэнне аўтарскіх правоў.

У сувязі з гэтым, заўважана тэндэнцыя развіцця ЭБ, праўда ў асноўным за мяжой, як аднаго з накірункаў (кампанент) аўтаматызаванай бібліятэчнай тэхналогіі, г.зн. АБІС. Электронныя бібліятэкі больш не супрацьстаўляюцца АБІС. Наадварот, найбольш сучасныя АБІС падтрымліваюць рэжымы стварэння электронных калекцый. АБІС, дзякуючы таму, што яны з’яўляюцца электроннай версіяй звычайнай бібліятэкі, спрыяюць развіццю аднолькавага падыходу да адзінай узгодненай электроннай бібліятэчнай

інфраструктуры краіны, якая б забяспечвала аказанне інтэграваных інфармацыйных паслуг.

Напрыклад, у адной з найбольш папулярных у апошні час, у тым ліку і ў Беларусі, бібліятэчнай сістэме "МАРК – SQL" ёсць спецыяльная кампанента, якая атрымала назву "Макрааб'екты". З яе дапамогай можна вызначаць розныя аб'екты (поўныя тэксты дакументаў) і прыпісваць іх да бібліяграфічных запісаў. У ёй існуе двухузроўневы доступ да такіх аб'ектаў. Карыстальнікі спачатку знаходзяць неабходныя бібліяграфічныя апісанні ў электронным каталозе, а затым атрымоўваюць доступ да макрааб'екту, які прыпісаны да пэўнага бібліяграфічнага апісання. Доступ забяспечваецца тымі ж сродкамі, з дапамогай якіх ён створаны: поўнатэкставыя дакументы – рэдактарам тэкстаў, графічныя аб'екты – графічным рэдактарам, аўдыя-відэаінфармацыя – праграмай, з дапамогай якой можна праслухоўваць і праглядаць дадзеныя інфармацыйныя рэсурсы. Бібліяграфічнаму запісу можна прыпісваць любую колькасць макрааб'ектаў.

Пры стварэнні ЭБ у апошні час прыйшло разуменне таго, што гэта не толькі дастаткова простая працэдура алічбоўкі тэкстаў дакументаў, але і складаная комплексная праблема: праграмна-тэхнічная, тэхналагічная, метадычная, арганізацыйна-прававая.

Стваральнікі электронных бібліятэк у рамках пэўных АБІС павінны:

1. Пастаянна і старанна ажыццяўляць адбор электронных выданняў, якія адпавядаюць інфармацыйным патрэбнасцям сваіх карыстальнікаў на адпаведных сэрверах інтэрнэта;

2. Вырашаць пытанні аўтарскага права, сістэму доступу да ЭІР;

3. Вызначыць фінансавыя выдаткі на ліцэнзію, каналы сувязі; абсталюванне; сканіраванне, апрацоўку і крыптаграфіраванне дакументаў, стварэнне лічбавых архіваў і іх захаванасць; сістэму аплаты, у тым ліку і электроннай, і г.д. Важна супаставіць іх з тымі выгадамі, якія ЭІР дадуць карыстальнікам: вызначыць чакаемы попыт, узровень задавальнення карыстальніка (1; 2);

4. Супаставіць магчымасці сваіх АБІС (наяўнасць камунікатыўных фарматаў і пратаколаў, магчымасцяў архіваввання электроннага рэсурсу) для ажыццяўлення імпарту неабходных электронных дакументаў і іх непасрэднага ўключэння ў адпаведныя БД сістэмы;

5. Вызначыць транзітныя паказчыкі (колькасць і час сеансаў сувязі, перасылак, колькасць прагледжаных і атрыманых файлаў і г.д.);

6. Распрацаваць (ці ўкараніць існуючыя) сродкі абароны інфармацыі, санкцыяніравання доступу да яе ў сістэме. Гэта павінна ажыццяўляцца з улікам дзяржаўнай навукова-тэхнічнай праграмы Беларусі "Абарона інфармацыі".

У апошнія гады ў межах развіцця ЭБ з'явілася новая, яшчэ больш складаная праблема – праблема падтрымкі і вядзення электронных архіваў і архіваў веб-рэсурсаў. Гэтая праблема ўжо пачала вырашацца ў Каралеўскай бібліятэцы Швецыі, у якой архівуюцца сайты ўсіх буйнейшых бібліятэк краіны (3). Цяжкасць заключаецца ў тым, што вельмі не проста ідэнціфікаваць адны і тыя ж сайты, але маючыя розныя рэдакцыі. Складана таксама класіфікаваць і маніпуляваць гэтымі электроннымі рэсурсамі.

Стварэнне і падтрымка буйных ЭБ намаганнямі адной бібліятэкі у сучасны час немагчыма. Гэта патрабуе вялікіх фінансавых затрат на набыццё праграма-тэхнічнага комплексу, на сканіраванне і апрацоўку дакументаў, іх упарадкаванне, вырашэнне пытанняў, якія звязаны з аўтарскімі правамі і ліцэнзаваннем. Значных выдаткаў патрабуе таксама і размяшчэнне ЭБ у сусветнай павуціне, што звязана, у першую чаргу, з неабходнасцю пастаяннай аплаты каналаў сувязі. Сусветны вопыт сведчыць, што пазбегнуць, па меншай меры часткі гэтых праблем, можна шляхам карпаратыўнага аб'яднання бібліятэк у кансорцыўмы. Развіццё ЭБ нельга лічыць эфектыўным, калі яны не будуць шчыльна ўзаемадзейнічаць з выдавецтвамі, інфармацыйнымі службаў, архівамі, музеямі і іншымі сацыяльнымі інстытутамі, якія маюць справу з інфармацыйнымі рэсурсамі, утвараючы ў гэтым напрамку адзіную інфармацыйную прастору. Карпаратыўнасць – адна з самых яскравых тэндэнцый у пабудове і функцыянаванні сучасных электронных бібліятэк.

Для стварэння поўнаватасных ЭБ у Рэспубліцы Беларусь неабходны: нацыянальная бібліятэчна-інфармацыйная інфраструктура, арганізаваныя электронныя інфармацыйныя рэсурсы, карыстальніцкія сродкі доступу да іх праз інтэрнэт і прававое поле. Менавіта па такому шляху пайшлі скандынаўскія краіны, якія маюць значныя дасягненні ў галіне стварэння ЭБ. Такія дасягненні ёсць і ў іншых асобных краінах свету, рэалізуюцца міжнародныя (глобальныя) праекты стварэння ЭБ (4). Глобалізацыя – яшчэ адна з новых тэндэнцый ў развіцці ЭБ апошняга часу.

У Беларусі, нарэшце, таксама распрацавана Дзяржаўная праграма інфарматызацыі Рэспублікі Беларусь на 2003-2005 гады і на перспектыву да 2010 года "Электронная Беларусь". Усцешвае тое, што ўпершыню ў дакументах падобнага ўзроўню заяўлена пра тое, што "найбольш прасунутай у выкарыстанні інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій з'яўляецца бібліятэчная галіна", у якой яны выкарыстоўваюцца "... для фарміравання электронных інфармацыйных рэсурсаў у мэтах прадстаўлення іх карыстальнікам".

У Праграму ўключаны пяць бібліятэчных праектаў, тры з якіх непасрэдна адносяцца да разглядаемай праблематыкі. Гэта: 1)

распрацоўка на аснове інтэрнэт/інтранэт тэхналогій тыпавога праекту "Электроннай бібліятэкі" з аддаленым доступам пры дапамозе карпаратыўнай сеткавай інфраструктуры; 2) укараненне ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі праграма-тэхнічнага комплексу для алічбоўкі і архівіравання старадрукаў і рэдкіх выданняў; 3) стварэнне карпаратыўнай бібліятэчнай сеткі ў складзе НББ, рэспубліканскіх і абласных бібліятэк і рэгіянальных інфармацыйных цэнтраў. Яшчэ два праекты – стварэнне сістэмы карпаратыўнай каталагізацыі выданняў і вядзення зводнага электроннага каталогу; стварэнне на базе Нацыянальнай кніжнай палаты Беларусі інфармацыйнай сістэмы дзяржаўнай бібліяграфічнай інфармацыі – пры іх рэалізацыі, змогуць забяспечыць мета-узровень функцыяніравання ЭБ у нашай краіне.

Спіс літаратуры:

1. Глухов В.А., Голицина О.Л., Максимов Н.В. Электронные библиотеки. Организация, технология и средства доступа// Науч. и техн. информация.– Сер 1.– 2000. – № 10.– С. 1 – 8.
2. Меррей Р. Компоненты цифровой библиотеки и их взаимодействие// Науч. и техн. б-ки.– 2000.– № 6.– С. 68 – 70.
3. Шрайберг Я.Л. Библиотеки, компьютерные технологии и информационное общество: год прошедший и год грядущий: [Журнальный вариант Пленарного доклада на конф. "Крым – 2002"]// Науч. и техн. б-ки.– 2003.– № 1.– С. 29 – 59.
4. Яцэвіч М.А. Электронная бібліятэка "Памяць Беларусі": да пытання стварэння// Бібліятэчны свет.– 2002.– № 1. – С. 17 – 19.